

Саттарова А.Т.

БАЛДАР ЫРЛАРЫН ОКУТУУНУН ТАРЫХЫЙ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Саттарова А.Т.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ ДЕТСКИХ ПЕСЕН

A.T. Sattarova

THE HISTORICAL EVOLUTION OF THE STUDY OF CHILDREN'S SONGS

УДК: 371.3:784.67

Макалада кыргыз балдар ырларын окутуунун этаптары, ар бир этаптын өзгөчөлүгү көрсөтүлөт. Автор балдар ырларын биринчи этапта оозеки муундан муунга өткөрүп келгенин айтса, экинчи этапта ислам медреселеринде окутулуш абалына обзор берет. Жалпысынан балдар ырларын окутуунун тарыхый эволюциясы талдоого алынат.

Негизги сөздөр: балдар ырлары, медресе, оозеки адабият, вариант, дүйнө таануу, поэзия, этап, асыл кенч, хадистер, эпикалык дастандар, нускоолор, этика сабагы.

В данной статье представлены детские песни на этапах изучения, и особенность каждого этапа. Автор говорит, что на первом этапе детские песни передавались устно из поколения в поколение, а на втором этапе вводится в подробности обучение в медресе. В целом, будут анализированы исторические эволюции изучения детских песен.

Ключевые слова: детские песни, медресе, устная литература, вариант, страноведение, поэзия, этап, сокровища, хадисы, эпические саги, инструкция, урок этики.

In this article the children's songs are described at the study stages, and the feature of each stage. The author says that at the first stage the children's songs were transmitted orally from generation to generation, and at the second stage it is given in details of training in madrasahs. In general, the historical evolution of the study of children's songs will be analyzed.

Key words: children's songs, madrasahs, oral literature, variant, regional studies, poetry, stage, treasures, hadiths, epic sagas, instruction, ethics lesson.

Балдар үчүн ырларды кыргыз балдарына жеткирүүнүн бир нече этабын белгилеп көрсөтүүгө болот.

1-этап: Улуттук фольклордогу балдар ырларын оозеки формада балдарга жеткирүү.

Бул узак кылымдарга созулган процесс болуп, анда балдар үчүн чыгарма жараткан баштапкы автор унутулуп, белгисиз болуп, коллективдүү чыгармага айланып кеткен да, элдик оозеки адабият деп аталып калган, бул ырлар муундан муунга оозеки өтүп келгендиктен ар түрдүү варианттары айтыла берет. «Ак терек, көк терек», «Так теке», «Үркөр, үркөр топ жылдыз», «Сал билек», «Турумтай» ж.б. көптөгөн ырлар атайын бала бакчалар, медреселер, мектептер жок кезинде эле балдарды тарбиялоого, алардын дүйнө таануусуна, табиятты аңдап-билүүсүнө салым кошкон. Мындай ырларды таланттуу аткаруучулар менен бирге эле ар бир ата-эне балдарына ырдап берип, кыргыздардын көптөгөн муунунун асыл кенчине айландырган.

2-этап: Ислам динин окуткан диний медреселердеги окуу процессине кирген балдар ырлары.

Мисалы, көптөгөн кыргыз балдары Наманганда Молдо Кыргыздын, Кочкордо Канаат хандын, Ошто Алымбек датканын, Ала-Букада Нурмолдонун ж.б. адамдардын медреселеринен билим алган. XX кылымдын башында Чүйдө Шабдан баатыр, Дүр Сооронбай уулу, Чолпонкул Тынаалы уулу, Ак-Талаада Калпа ажы, Нарында Алай болуш, Касымалы манап, Жумгалда Байзак Тооке уулу, Курман манап, Тондо Сагаалы Малиев «жаңы метод» («усули-жадид») менен билим берген жаңы типтеги мусулман мектептерин негиздеген. Ушундай билим берүү мекемелеринде мусулмандардын ыйык китеби курандан, Мухаммед пайгамбардын осуяттары жазылган хадистерден, «Аптиек», «Сопалдияр», «Чаар китеп» өңдүү диний адабияттардан тышкары Асан кайгы, Кулкожо Акмат (Ахмат Яссавий), Машраб, Рабгузий, Фарабий (Аль-Фараби), Фирдоуси, Низами, Жами, Саади, А.Навои ж.б. акындардын чыгармалары, «Кабуснаама», «Калила менен Димна», «Тотунаама», «Зафарнаама», «Бабурнаама» сыяктуу насаатнаамалар, «Лайли, Мажнун», «Хосров, Ширин», «Шахнаама» өңдүү эпикалык дастандар, «Миң бир түн» сыяктуу жомоктор окутулган.

Дал ошол медресенин талабалары Молдо Нияздын «Санат дигаристер», Молдо Кылычтын «Буудайык», «Канаттуу», «Бүркүттүн тою» деген чыгармаларын, Тоголок Молдонун поэмаларын, тамсилдери окуп үйрөнүп, ал китептерди көчүрүп (нускалап) эл арасында тараткан. Алардын бири Нурмолдонун нускоолору. «Нурмолдонун мектебинен окугандарына 25-30 жылдан ашык убакыт өтсө да, 40-жылдарда шакирттеринин күнү бүгүнкүдөй жатка айтышкандарына караганда, нускоолор сабактары учурунда балдар үчүн абдан кызыктуу жүрүп, кийин эстен чыккыс болуп сакталган экен. – деп жазат С.Байгазиев. Чынында эле, «Нурмолдонун нускоолорунун» мазмуну өтө кызыктуу. Таанышып көргөндө, нускоолор элдик тажрыйбалардан келип чыккан нуска сөздөрдөн, накыл кептерден, макал-ылакаптардан, даанышман афоризмдерден, учкул сөздөрдөн, адеп-ахлак насааттарынан, философиялык кыска жана нуска ойломдордон турган материалдардын топтомдору болуп чыкты. Бүгүнкү түшүнүк менен айтканда, Нурмолдонун «нускоолор сабагын» азыркы ЖОЖдордо жана мектептерде өтүлүп жаткан этика сабагы же адеп-ыйман сабагына окшош деп айтса болот.

Нускоолор сабагында Нурмолдо заманынын ачкычын, тилин таба турган адамга коюлуучу шарт – адамгерчиликтүүлүк («адамгерчилик – шартнаама, аксымданып аттаба») деген жанагы идеясын чечмелеп, жүзөгө ашыруунун үстүндө иштеген өңдүү. Балдарга жөнөкөй жүрүм-турум эреже-этикеттеринен тартып, адамдык адеп-ахлактын бийик нормаларына чейинки асыл дөөлөттөр, даанышман акыл-кеңештер, ой берметтери нускаланган» [1, 39].

Изилдөөчү Нурмолдонун мындай саптарын мисалга алат:

Каргалардын арасында
Шумкар карып.
Качырлардын арасында
Тулпар карып.

Жериңди сатканың
Элиңи сатканың.
Келечегиңи атканың.

Атаң карыса күң алдырба,
Энең карыса күл алдырба.

«Бирөөгө жамандык салганың –
Өзүңдү бутуңан чалганың».

Бакыт чыгаандардыкы:
Бир жеңден кол,
Бир жакадан баш чыгаргандардыкы.

Адамгерчиликтен чектелгениң,
Элден ажырап жектелгениң.

Ч.Айтматов көп жолу мисал алып жана кыргыз философиясынын, гуманизминин жогорку чеги катары баалап жүргөн Нурмолдонун төмөнкү ырын С.Байгазиев мисалга келтирет:

Мына септим уучтап:
Жылуу жерден конуш тап.
Бул – жетим-жесирге,
Мунусу – карып мискинге,
Бу – ач-арыкка,
Мунусу – алсыз карыпка.
Булары – курт-кумурскага,
Мунусу – сурамчыга,
А бул – тилемчиге.
Булары – саламчыга.
Калгандары
Сизге, бизге, мага.

«Балдар Нурмолдонун нускоолорунан таалим-тарбия сабагын алып чыгышкан жана ал сабактар шакирттердин адеп-ахлак жактан тотугушуна, телчи-гишине өзүнүн ургалдуу таасирин тийгизбей койбогон» (С.Байгазиев) [1, 40].

М.И.Богданова Кочкор жеринде Молдо Кылыч усулу жаид мектебин ачканын, өзү ал мектепте

окубаганы менен замандаштарынын айтуусуна караганда, анда иштеген татар мугалимдери окуучуларга Молдо Кылычтын ырларын көчүртүп, жаттатышканын, Канат хандын мектебинде кийин кыргыздын биринчи алиппесин жазган Э.Арабаев иштегенин жазат [2, 52]. Кийин 1911-жылы дал ошол Э.Арабаев Молдо Кылычтын казалдарын «Кысса-зилзала» деген ат менен Уфа шаарынын «Шарк» басмасынан өзүнчө китеп кылып чыгарат. Ошондой эле Шабдан-дын тарыхы боюнча да китеби жарык көрөт. Демек, советтик доорго чейинки учурда эле медреселерде кыргыз балдар поэзиясы үйрөнүлгөнүн айта кетүүгө болот.

3-этап: XX кылымдын 20-30 жылдардагы сабатсыздыкты жоюу (ликбез) иш чараларында окутулган балдар ырлары.

Бул мезгилде чоң кишилерге арналган окуу китептерине алар жеңил окуп, түшүнсүн жана түшүнгөнүн кабыл алсын үчүн элдик оозеки адабияттан алынган жана ошол кездеги жаш профессионал акындар жаза баштаган балдар үчүн ырлар киргизилген.

4-этап: Советтик учурдагы жана эгемендүүлүк жылдарындагы мектептерде атайын окуу программасында үйрөнүлгөн балдар ырлары.

Мындай окуу программаларынын жана окуу китептеринин мазмунунда башталгыч класстарда негизинен бүт эле балдар ырлары берилип жүрөт; V-VII класстардагы адабий окуу курсунда балдар ырлары да, акындардын чоңдор үчүн жазган ырлары да берилип келет; ал эми VIII класста адабият системалык курсун элементтерин камтыган адабий окуу курсу болсо, IX-XI класстарда адабий-тарыхый, системалуу курс болгондуктан акындардын атайын балдар үчүн деп жазылган ырлары окутулбай, жалпы эле чыгармачылыгы үйрөнүлөт.

Советтик мезгилде кыргыз балдар адабиятын мектептерде окутуу XX кылымдын 20-жылдарында башталат. Ал мезгилде атайын программалары, окуу китептерин чыгарууга кыргыз окумуштуулары да, басма кызматы да жок болчу. Окуу китептеринин ролун «Көмөк», «Чолпон» деген сыяктуу казак тилинде чыккан басылмалар, 1924-жылдын 7-ноябрынан тартып «Эркин-Тоо» газетасы (1926-жылдан «Кызыл Кыргызстан» деп аталган), 1928-жылдан «Жаңы маданият жолунда», «Ленинчил жаш» газеталары аткарган. Мындай басылмаларга балдар ырлары жарыяланып турган.

Адабияттар:

1. Байгазиев С. Нурмолдо – XIX кылымдын тунгуч агартуучусу жана даанышман педагогу [Текст] С.Байгазиев. - Б.: 2005. - 40-б.
2. Богданова М.И. XIX-XX кылымдын башындагы кыргыз адабияты тарыхынын кээ бир маселелери // Мугалимдерге жардам. - 1952. - №2. - 52-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Муратов А.Ж.